

Икономически последици от демографските промени и миграцията на работната сила върху процесите на трудовия пазар

Елка Цонева

***Economic implications of demographic change and migration of labor on the process of labor markets:** A significant problem, connected to the character and the structure of the active population, is the demographic crisis. The demographic development of Bulgaria is described as a development with unfavourable tendencies, related to the decreasing birth-rate and the increasing death-rate. As a result, there is a stable process of population ageing. One of the reasons for this phenomenon is the emigration. In the emigration structure, young people play an important role, which is another factor of the decreasing birth-rate of the Bulgarian population. We could also see other negative tendencies, concerning the qualitative aspects of the work potential – the worsening of the educational level, qualification, health status, etc.*

Key words: workforce demographic crisis, immigration, labor market, economic activity

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от съществените проблеми, свързани с характера и структурата на активното население, е демографската криза. От средата на 80 – години насам демографското развитие на България се характеризира с неблагоприятни тенденции, свързани с намаляващата раждаемост и нарастващата смъртност. В резултат на това е налице устойчив процес на застаряване на населението. Съществен принос за това има и активната външна миграция. В структурата на емигриращите значителен дял заемат младите хора, което е допълнителен фактор за намаляващата раждаемост на българското население. Наблюдават се и редица други негативни тенденции, засягащи качествените аспекти на трудовия потенциал – влошаване равнището на образование, квалификация, здравен статус и т.н.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Застаряването на населението е трайна и устойчива тенденция – процес, съпроводен с все по-нарастващ дял на възрастните поколения в структурата на населението¹⁰. Въпреки че застаряването на населението е общоевропейска тенденция, ситуацията в България се отличава със свои специфики. За нашата страна са характерни ниски равнища на раждаемост и високи нива на смъртност, обезпокоителни са и данните за средната продължителност на живот. Преструктурирането на националното стопанство, изразяващо се в намаляване на заетостта, увеличаване на безработицата и в резултат на това – понижаване на жизненото равнище, само катализира започналия процес на спад. Липсата на финансова сигурност и възможности за трудова реализация демотивира хората да създават семейства¹¹. Това рефлектира не само в количествено намаляване, но и във влошено качествено възпроизводство на населението.

Застаряването на населението се изразява в непрекъснатото нарастване на показателя за средната възраст на населението през последните години. През 2000 г. този показател е бил 39.9 години, през 2005 г. – 41.2 години, а през 2013 г. достига 43 години¹².

Тази негативна тенденция може да се проследи чрез няколко основни показателя, които очертават промените във възрастовата структура – разпределение на

¹⁰ Вж. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013.

¹¹ По данни на националната статистика за периода 1990 – 2014 г. населението на страната е намаляло с 23,14%. Стопяването на населението на България със всяка следваща година набира скорост: От 2007 г. до 2009 г. населението на България се стопява средно с 28994 души на година. Между 2009 г. и 2011 г. населението вече се стопява с 55526 души на година. От 2011 г. до 2012 г. населението намалява с 55700 души. От 2012 г. до 2013 г. намалява с 56293 души. А от 2013 г. до 2014 г. населението на България намалява с 56926 души.

¹² НСИ, <http://www.nsi.bg/bg/content/2920/население-и-демографски-процеси>.

населението в подтрудоспособна, в трудоспособна и надтрудоспособна възраст, коефициент на възрастова зависимост, коефициент на демографско заместване и др.

Населението в трудоспособна възраст към 31.12.2013 г. е 4 472 хил. души, или 61.7% от цялото население. Въпреки увеличаващата се възрастова граница за пенсиониране трудоспособното население е намаляло с над 33 хил. души, или с 0.7% спрямо предходната година.

Към края на 2013 г. над трудоспособна възраст са 1 718 хил. души, или 23.7%, а под трудоспособна възраст – 1 056 хил. души, или 14.6% от населението на страната.¹³

Общият коефициент на възрастова зависимост¹⁴ е 50.0%, или на всяко лице в зависимите възрасти (под 15 и над 65 години) се падат две лица в активна възраст. За сравнение, през 2005 и 2012 г. този коефициент е бил съответно 44.5 и 48.7%. Тези изменения очертават продължаващото остаряване на населението и намаляване на лицата в трудоспособна възраст.

Друг показател, разкриващ остротата на посочения проблем, е **коефициентът на демографско заместване¹⁵**. През 2001 г. всеки 100 души, излизащи от трудоспособна възраст, са били замествани от 124 души, влизащи в трудоспособна възраст. След 2008 това съотношение е обратно – 100 души, излизащи от трудоспособна възраст, са замествани от 91, през 2009 – от 82, през 2010 г. – от 74 души, през 2012 – само от 64 души. Към 31.12.2013 г. това съотношение е 62 души¹⁶.

Демографските промени оказват съществено влияние върху количеството и качеството на трудовите ресурси. Коефициентът на икономическа активност непрекъснато намалява и се установява на ниво, което е най-ниско сред бившите социалистически страни от ЦИЕ. Той е резултат от демографската криза и затруднения процес на възпроизводството на населението, в това число и на работната сила. Данните в таблица 1 показват, че изоставането ни по този показател е сериозно.

Таблица 1. Коефициент на икономическа активност

година	България	Латвия	Литва	Полша	Румъния	Словакия	Словения	Чехия	Естония
1990	58,7	69	66,4	63,3	59	65,2	53,6	60,7	69,2
1991	58,1	67,6	65,8	62,3	59,6	66,1	53,5	61,3	67,9
1992	57,5	66,1	65,2	61,4	59,9	64,2	53,3	61,4	66,4
1993	56,6	64,5	64,5	60,8	60,6	62,2	53,1	61,4	64,9
1994	55,6	62,8	63,8	59,7	61,6	59,9	58,5	61,6	63,2
1995	54,7	61	63,1	58,5	62,9	59,9	59	61,4	61,5
1996	53,7	59,2	62,3	57,8	64,5	60,2	57,6	61,1	61,4
1997	52,8	59,1	61,4	57,2	66,3	59,6	58,4	61	61,2
1998	51,9	58,9	60,8	56,8	65,4	59,5	59,4	61	60,4
1999	50,9	57,6	61,1	55,7	65,4	59,8	58,2	61	59
2000	49,8	56,1	60,1	56	64,9	60	57,4	60,5	58,4
2001	51,6	56,7	58,8	55,9	63,5	60,5	57,6	60,1	58,5
2002	51,1	58,6	58,2	54,9	57,8	60,1	57,5	59,9	57,3
2003	50,2	57,7	60,4	54,6	57,2	60,4	56,6	59,5	58,9

¹³ http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2013_AUIT2RS.pdf

¹⁴ Коефициентът на възрастова зависимост показва броя на лицата от населението в „зависимите“ възрасти (населението под 15 и на 65 и повече навършени години) на 100 лица от населението в „независимите“ възрасти (от 15 до 64 години). Изчислява се в проценти.

¹⁵ Коефициентът показва съотношението между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15 – 19 години) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60 – 64 години).

2004	51	57,9	57,6	54,5	56,6	60,2	59,1	59,2	59,1
2005	50,2	57,8	56,6	54,7	55	59,5	59,2	59,4	58,8
2006	52,2	59,4	56,1	54,1	56	59	59,3	59,2	60,8
2007	53,7	60,6	56,6	53,9	56	58,7	59,8	58,8	61
2008	55,1	61,9	57,1	54,5	55,8	59,3	59,5	58,5	61,7
2009	54,3	60,6	58,3	55,2	55,7	58,9	59,5	58,6	61,6
2010	53,3	59	58,8	55,9	56,1	59	59,3	58,3	61,4
2011	52,6	58,8	59,9	56,1	55,7	59	58,1	58,3	62,3
2012	53,1	60,2	60,6	56,5	56,3	59,5	57,8	58,8	61,8

Източник: TheGlobalEconomy.com, Световна банка, <http://bg.theglobaleconomy.com/compare-countries/>

В този смисъл може да се прогнозира, че населението на България в дългосрочна перспектива ще продължи да намалява и застарява. Това означава, че икономическото и социалното развитие на България би трябвало да се съобрази с намаляващия приток на трудови ресурси и съществените промени в неговата структура. Социалните разходи на държавата за издръжка на старите хора ще се увеличат, докато икономическото развитие няма да може да разчита на екстензивен растеж от трудови ресурси, а преди всичко на нарастващата производителност на труда. Всичко това налага по-дългото задържане на възрастните хора на трудовия пазар и насърчаване на икономически активното им поведение. Важно е да се подчертае, че работниците, които са близо до пенсионна възраст, не са тежест за икономиката и обществото, както смятат някои, а по-скоро са надежден актив и осигуряват значителна добавена стойност, благодарение на своя опит, постижения, познания и по-голямата си лоялност към работодателя.

Друг фактор, който засилва отрицателните демографски тенденции, е международната миграция на работна сила. Тя оказва влияние както върху развитите страни, така и върху икономически трансформиращите се държави. В периода след 1989 г., в резултат на прилаганите мерки за установяване на пазарни взаимоотношения между икономическите субекти, възниква значителна миграционна вълна в посока от Източна Европа към страните от ЕС и САЩ. Причините за възникването на т. нар. емигрантска вълна могат да се търсят в разпадането след 1990 г. на пазарите на СИВ, които бяха обвързани. Като естествена последица от тези процеси бяха закрити много нерентабилни производства, които осигуряваха заетост на голяма част от работната сила на тези страни, включително и България.

От друга страна, като причина за международната миграция на работната сила можем да посочим: отварянето на границите, високото заплащане на труда, стремежът за по-добра реализация и пр.

В този смисъл слабият икономически потенциал и липсата на растеж като нов генератор за създаване на работни места подтиква много продължително безработни да емигрират – законно или не. По данни на Националния статистически институт (НСИ) от 1989 г. досега са емигрирали над 1 000 000 български граждани, които представляват около 13.5% от броя на населението на страната. По неофициални данни емиграцията вече е достигнала 2,5 милиона души.

На съвременния етап на развитие на световната икономика не може да се даде еднозначен отговор на въпроса положителни или отрицателни ефекти от миграцията преобладават. Разнопосочни и твърде противоречиви са оценките за ефектите от емиграцията върху процесите, протичащи в страната. Според едни от тях емиграцията през последните години води България към още по-голяма демографска криза. Външната миграция предимно на млади хора води до негативни демографски тенденции за нашата страна. Тя е един от главните фактори за намаляване на българското население. Това е една от най-тежките отрицателни последици.

В ерата на глобализация и усилено придвижване на ресурси все повече се засилва конкуренцията между развитите страни за привличане на квалифицирани работници от чужбина. В тази надпревара по-слабо развитите държави естествено се оказват в позицията на губещи, от които се „източват мозъци“. Този процес води до намаляване на възможностите за внедряване на нови технологии поради липсата на висококвалифицирани кадри. От друга страна, за подготовката на тези кадри държавата е извършила разходи, които не биха могли да се възвърнат.

През последните години за голяма част от младите хора на преден план стои желанието за получаване на образование и реализация в чужбина, където бъдещият поток от доходи е значително по-висок. Шансът за завръщане на тези хора може да се определи като минимален. Ето защо е необходимо приоритет на една дългосрочна стратегия за развитие на икономиката ни да стане задържането на младите хора в страната чрез предоставяне на качествено образование у нас и реализация на придобитите знания и умения у нас.

Факт е, че изтичането на хора от страната води до намалени данъчни постъпления, което се отразява негативно върху състоянието на пенсионните и здравните фондове в нея. В същото време не може да не се отчете фактът, че безработните, които емигрират, облекчават държавата от изплащане на социални помощи и обезщетения при безработица. Това е от съществено значение за България, тъй като се наблюдава значително високо ниво на безработицата. Емиграцията понижава напрежението на трудовия пазар, преди всичко като намалява броя на търсещите работа.

Емиграцията спомага за трансфер на нови технологии управленски опит към страната-донор.¹⁷ Емигрантите, и особено високообразованите (които имат шанс за реализация по образованието, което притежават), получават по-висока професионална квалификация. Развиват успешна кариера в приемащата страна, обогатяват културата си и натрупват международен опит. Ако се завърнат в страната ни, те стават източник за трансфер на знания, умения, професионални и управленски способности, придобити в чужбина. Тези хора получават познания за актуалните проблеми на международната интеграция, социална кохезия и модерен начин на живот, което повишава техните личностни и професионални качества.

Българските емигранти са едни от инвеститорите в икономиката на страната. Преводът на пари идва главно от така наречената трудова емиграция. Такива преводи осигуряват допълнителни доходи на семействата и близките на емигриралите от страната. В национален контекст по този начин се увеличава размерът на чуждестранната валута и тези пари подпомагат икономиката на страната.

Без тези сериозни финансови постъпления дефицитът по текущата сметка за миналата година щеше да е значително по-голям. Ефектът от тези преводи може да се проследи в няколко насоки. На първо място те насърчават потреблението на домакинствата. Това увеличава вътрешното търсене на стоки и услуги, по този начин се стимулира производството, което способства за разкриване на нови работни места. На второ място те са важен източник на инвестиции. В много случаи тези пари служат като капитал за стартиране на малък бизнес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проследяването на демографските и емигрантски тенденции показват, че България е със застаряващи и намаляващи трудови ресурси. Намаляващият прираст на населението ще ограничи в бъдеще възможностите за растеж от гледна точка на трудовите ресурси. Превръщането на икономиката във висококонкурентна се пости-

¹⁷ За международната миграция на работната сила като канал за трансфер на технологии вж: Кирев, Л. Транснационалните корпорации и глобализацията на научноизследователската и развойната дейност. Стопански свят, Свищов, 2003, с. 203-207.

га с наличието на човешки капитал, който да внедрява и използва новите технологични достижения. Това от своя страна би осигурило на страната икономически растеж, създаващ повече и по-качествени работни места.

Пазарните промени дадоха ход на възможностите за реализация в развитите страни. Налице е стремеж за получаване на по-голяма възвръщаемост от инвестициите в образование в развита пазарна среда, след като у нас на този етап не са създадени в достатъчна степен условия за това. Кризата в българската икономика лиши голяма част от висококвалифицираните кадри от възможности за прилагане на своите умения и това ги подтикна към емиграция.

Негативен по своето значение е фактът, че емигриращите млади хора създават БВП в страната-приемник. Това влияе отрицателно върху пенсионните фондове у нас. Липсата на източник на такива средства ще изправи страната пред социална и финансова криза, свързана с намаляваща раждаемост и нарастваща „армия“ от пенсионери.

Решаването на набелязаните проблеми, които носят демографската криза и емиграцията на работната сила от България, изисква сериозно отношение към качеството на човешкия капитал и инвестициите в неговото развитие, защото той е един от най-важните фактори за просперитета на нацията. В противен случай проблемите с безработицата биха придобили неконтролируеми размери, а това в бъдеще би влошило позициите на страната на европейския пазар.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Кирев, Л. Транснационалните корпорации и глобализацията на научноизследователската и развойната дейност. Стопански свят, Свищов, 2003, с. 203-207.
- [2]. НСИ, <http://www.nsi.bg/>
- [3]. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013.
- [4]. Стратегическа рамка на Национална програма за развитие на Република България: България 2020
- [5]. TheGlobalEconomy.com, Световна банка, <http://bg.theglobaleconomy.com/compare-countries/>
- [6]. <http://www.nsi.bg/bg/content/2920/население-и-демографски-процеси.>
- [7]. http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2013_AUIT2RS.pdf

За контакти:

асистент Елка Иванова Цонева – Стопанска академия "Д. А. Ценов" катедра ОТИ Свищов - 5250 ул." Емануил Чакъров" 2 GSM - 0885 647364 e-mail: elka_tsoneva@abv.bg